

Vinko VELNIĆ

More razdvaja i spaja; najprirodnijom je granicom između raznih zemalja, ali i najpovoljnijim komunikacionim medijem među njima, što potvrđuje i poznata činjenica da su obale jednog mora redovito i pripadnice istoga kulturnog kruga.

I između istočne i zapadne obale Jadranskog mora postojale su oduvijek žive trgovačke i kulturne veze. Najživlje su, bez sumnje, bile u vrijeme kad su jedna i druga obala bile sastavnim dijelom istoga carstva, posljednjih 6 stoljeća Rimskog carstva, kad je između jedne i druge obale bila postavljena ne samo viševjekovna politička, duhovna i kulturna ravnoteža, već i potpuno jedinstvo da su se i na samo prijestolje rimskih careva uzdizali ljudi sa istočne obale i pod stare dane ponovno se vraćali žalovima svoje mladosti, ali ne manje i nakon njegova pada. Zbog specifične političke konstelacije gradovi istočne obale koji su bili glavni prijemnici i prijenosnici tih veza ostali su i dalje u veoma tijesnim vezama sa zapadnom obalom, jednako u vrijeme nezavisnosti, u vrijeme slobodnih srednjovjekovnih komuna dalmatinskih gradova, kao i za svog trajanja Dubrovačke Republike, pa i u vrijeme političke zavisnosti jedne obale od druge kad se nad jednim dijelom istočne obale prostirala politička prevlast Serenisime, s jedinom razlikom što je u vrijeme političke nezavisnosti jedne obale od druge pravac kretanja tih veza bio slobodniji, nenametnut, i bio pretežno usmjeren tranzversalno, prema južnijem dijelu Apeninskog poluotoka, prema Apuliji, koji je pravac Dubrovačka Republika i sačuvala do svog pada, dok je u vrijeme mletačke političke prevlasti bio upravljen prema Dominanti. Zaslugom tih veza bila je istočna obala gotovo u isključivom kulturnom ozračju zapadne sve do prvih početaka XIX stoljeća, kada se izmijenjenom vjekovnom konstelacijom okrenula kulturnim i političkim gravitacionim središtima svog vlastitog tla.

Zdravstvo je sastavnim dijelom kulture, te je sasvim normalno da su se te kulturne izmijene jedne i druge obale odrazile i u zdravstvu, medicini i farmaciji.

Proces izmijene, iako je po naravi reverzibilan, nije se u jednom i drugom pravcu odvijao ravnomjerno. Povijavao se zakonu difuzije: od više razine k nižoj. U našem slučaju od zapadne obale ka istočnoj, jer je italsko tlo, tlo zapadne obale od Monte Cassina, Salerno i univerza talijanskih gradova, u prvom redu Bolonje, Padove i Pavije, ostalo stoljećima i nakon pada Zapadnorimskog carstva, u doba ranog, visokog i

kasnog srednjovjekovlja, kao i humanizma i renesanse, kolijevkom, glavnim žarištem i rasadištem postantičke medicine i farmacije.

Zahvaljujući upravo vezama s tim tlom, odvijao se razvojni hod medicine i farmacije istočne obale Jadranskog mora, kao i na zapadnoj.

Zadaća je ovog referata prikazati taj hod. Dati potpuni prikaz tog hoda, znači dati prikaz čitavog povijesnog razvoja medicine i farmacije, što je, jasno, nemoguće obuhvatiti jednim referatom. Ovaj referat i nema tih pretenzija; želi samo ukazati na pojedine faze tog razvoja, na njegove glavne izvore i medije koji su vršili taj prijenos.

Relikti zdravstvene kulture iz vremena kada su jedna i druga obala bile sastavnim dijelom istog imperija, posljednjih 6 vijekova Rimskog carstva, na istočnoj su obali brojni i u stranoj literaturi, u prvom redu talijanskoj, iz radova naših farmakohistoričara Bazale (1) i Tartalje (2) dobro poznati, te ih je suviše ovdje ponavljati.

Ukorak istim tempom slijedi istočna obala razvojni put medicine i farmacije zapadne obale Jadrana i u postantičko vrijeme.

Svi su, naime, faktori koji su je sadržajno i organizaciono oblikovali i predstavljali na zapadnoj obali prisutni i na istočnoj.

Prisutna je samostanska medicina i farmacija sinova sv. Benedikta, Monte Cassina. Duž istočne obale bilo je prema najnovijim povijesnim istraživanjima preko 100 raznih, što većih što manjih, benediktinskih opatija (3). Neke od njih, najveće i najvažnije, Dubrovačke Republike, bile su i pod izravnom ovisnošću Monte Cassina, zbog čega je montekasinski opat Oderizije II i urezao u Deziderijeve vratnice bazilike Monte Cassina i ime Dubrovnika (4). Medicinsko djelovanje benediktinaca u nas potvrđeno je s više arhivskih dokumenata (5), a i prvi poznati nam liječnik je benediktinac, Grgur, opat samostana sv. Petra u mjestu Selo kraj Splita u XI stoljeću (6).

Prisutan je i Salerno sa svojom glasovitom medicinskom školom. Prvi poznati nam liječnik koji je 1300. god. ugovorom uzet u gradsku službu u Dubrovniku je Mr. Riccardus iz Salerna (7). Još za njegova boravka u gradu, dvije godine kasnije, dolazi u Dubrovnik Petar Marangius, fizik iz Salerna (8); iz Salerna su bili i Toma i Ivan de Stilo koji su ujedno vršili liječničku i ljekarničku službu u Dubrovniku (9). Prva knjiga na hrvatskom jeziku je prevod poznate knjige Salernske škole: Regimen sanitatis scholae Salernitanae (10). Uz knjige Aristotela, Hipokratata i Avicene, u ostavštinama raznih liječnika ranijeg vremena u Dubrovniku, kao i u ostalim dalmatinskim gradovima, neizostavno je i Antidotarium Nikolai Praepositi (11).

Nisu izostale ni legislativne odredbe iz Medicinalnog edikta Fridriha II, kralja obiju Sicilija. One su postale zdravstvenom legislativnom osnovom svih statuta srednjovjekovnih komuna dalmatinskih gradova kodificiranih krajem XIII i početkom XIV stoljeća (12). Jedna od osnovnih odredbi tog edikta, odredba: »De non contrahenda societate inter medicos et confectionarios« uobičajenom je klauzulom i stalnim završnim

refrenom svakog ugovora između liječnika i Dubrovačke Republike, od god. 1300. dalje (13).

Zastupana je medicina i farmacija Bolonje, Pavije i Padove, kao i svih ostalih medicinskih univerziteta gradova zapadne obale Jadrana sa svojom materijom medikom, tehnologijom, dispensatorijima, ričetarijima, farmakopejama i ostalom medicinskom i farmaceutskom literaturom, kao i njihovim predstavnicima, liječnicima in arte physica et in arte cyroica, kao i raznim apotekarima bez obzira na to da li se zovu herbarii, speciarii, aromataii ili spetiales.

Iako među prvim poznatim liječnicima u Dubrovniku i ostalim dalmatinskim gradovima istočne obale nailazimo i na liječnike i ljekarnike s domaćeg tla (14) — ljekarnica Male braće u Dubrovniku koja ima najduži redoslijed svojih ljekarnika, od 1317. dalje, ima, izuzevši dvije iznimke i to za veoma kratko vrijeme u iznimnim prilikama neposredno iza potresa kad je samostan izgubio puno braće, isključivo ljekarnike s domaćeg tla (15) — u gradsku su službu redovito uzimani liječnici i ljekarnici s tuđeg tla, najredovitije, u ranije vrijeme gotovo isključivo, iz gradova zemlje zapadne obale Jadrana. Odlučujući kriterij pri odabiranju bio je isključivo kvalitet za koji su najveće jamstvo davale poznate medicinske univerze. Osvjetljenja radi navodim nekoliko primjera kako je Dubrovačka Republika pazila na izbor svojih liječnika i ljekarnika. 24. svibnja 1320. po ovlaštenju Velikog vijeća izabrao je knez s Malim vijećem za izaslanika Simu de Recuxa da pođe u Bolonju kako bi našao za grad dobrog i vrsnog liječnika in arte physica (16). God. 1345. bio je određen poslanik za Veneciju da potraži za gradskog liječnika doktora Nikolina. Ako se s njime ne nagodi, da potraži drugog u Veneciji, Padovi, Bolonji ili Firenci (17). Kada se izaslanicima davala veća sloboda pri izboru, da pođu: »ad quascumque partes«, Padovu i Bolonju su im uvijek izričito preporučivali: »... jer znamo da tu ima dobrih liječnika« (18). Uobičajeni rekvizit za ljekarnika je bio: »bonus speciarius, qui sit bonus herbarius, et sciens conficere omnes medicinas necessarias prout debet quilibet bonus speciarius« (19).

Za vrijeme mletačke dominacije nad dijelom istočne obale bilo je i službeno određeno da ljekarničku i liječničku službu u tim krajevima mogu vršiti samo mletački državljani i koji su završili studij na padovanskom univerzitetu (20).

Dubrovnik, kao i ostali dalmatinski gradovi za svoje neovisnosti nisu imali ni svojih vlastitih farmakopeja, ni službeno prisvojenih farmakopeja drugih gradova, nisu imali u to vrijeme ni svojih tiskara, prema tome ni svojih medicinskih i farmaceutskih knjiga. Imali su samo propise strogog nadzora nad obavljanjem rada u ljekarni, nad čistoćom materijala i cijenama, kao i o profesionalnoj etici liječnika i ljekarnika. S kojim će se pak stručnim knjigama služiti pri obavljanju svoga stručnog posla bilo je pripušteno njihovu vlastitu izboru. Liječnici i ljekarnici služili su se pri svom radu, što je i naravno, farmakopejama i stručnom literaturom, medicinskom i farmaceutskom, gradova iz kojih su dolazili, kao i medicinskih univerziteta koje su za svog studija pohađali. Posljedica je toga da je medicina i farmacija istočne obale bila uvijek

ažurna s naučnim razvojem medicine i farmacije zapadne obale koja je u njenom razvoju predvodila, što nam najbjeleodanije pokazuje kolekcija farmakopeja i ostale medicinske i farmaceutske literature ljekarnice Male braće u Dubrovniku (21) i da je kroz čitavo to vremensko razdoblje, koje od 1600. dalje možemo na temelju sačuvanih nam receptata u franjevačkom samostanu na Poljudu u Splitu i iz dana u dan pratiti (22), bila sadržajno, u materiji medicini i njenoj primjeni, kao i u legislativnoj i organizacionoj strukturi potpuno saobražena medicini i farmaciji zapadne obale.

Ma koliko bio velik i značajan doprinos zapadne obale medicini i farmaciji istočne obale Jadrana, ipak istočna obala nije bila jednostavni primjenik, nije živjela samo od importa, već je i sama sudjelovala u razvoju medicine i farmacije na svom vlastitom tlu, kao i u općem njenom tijeku.

Stapanjem primljenih tekovina sa vjekovno stečenim i vlastitim patrimonijem dala je medicini i farmaciji na vlastitom tlu svoj vlastiti pečat i izraz. Primjera radi navest ću samo naše ljekaruše koje nisu plod samo sakupljanja narodnog medicinskog folkloru, već prvenstveno plod nastojanja prilagođavanja naučne medicine i farmacije potrebama i prilikama ljudi našeg tla (23). Znanstvenim stvaranjem pak vidno je obogatila i zajednički fond opće medicine i farmacije.

Plinije već kaže da je *materia medica* antičke medicine bila obogaćena biljkama istočne jadranske obale (24). Njima je bila obogaćivana i *materia medica* postantičke medicine. Brali su je sami na njoj ili dobivali preko posrednika, ljudi s našeg tla, Pierandrea Mathioli (25), Paracelso (26), Visiani (27), kao i drugi botaničari i farmakognosti.

Obogatila je istočna obala postantičku medicinu i farmaciju i ljudima koji su raznovrsnim radom pridonijeli njenom razvoju. Među prevodiocima arapskih medicinskih djela koja su postala osnovom preporoda postantičke medicine i farmacije navodi se u svim povijestima medicine i farmacije i Hieronymus Dalmata (28). Dala je istočna obala i pisca značajnih medicinskih djela: Dubrovčanina Gjura Bagljivija. Pod pseudonimom Don Alessio Piemontese, autorom djela: »*Libri dei secreti*« koje je od svog prvog izdanja 1577. do zadnjeg 1791. doživjelo što u originalu što u prevodima na latinskom, francuskom, engleskom, njemačkom, španjolskom i danskom cca 70 izdanja, te ga po broju izdanja kao i prevoda s pravom možemo smatrati bestsellerom farmaceutske literature svog vremena, vjerojatno se krije Dubrovčanin Marijo Kaboga (29).

Dala je i izdavača starih medicinskih klasika, jer se među prvim majstorima »crne umjetnosti« u Veneciji ističu Paltašić, Dobričević, Grgur Dalmatin i drugi, ljudi sa istočne obale (30).

Najviše se pak istočna obala odužila izvorima iz kojih je najviše i crpla: Bolonji i Padovi. Među profesorima tih slavni medicinskih svjetionika nalazi se i ljepa kita ljudi sa istočne obale Jadrana. Nekoji od njih pronijeli su svojom svjetskom slavom glas svojih katedri daleko van granica njihovih sjedišta. U Bolonji se u drugoj polovici XIV stoljeća svojom učenošću i spi-

sima proslavio Dubrovčanin Dominko (31), nešto kasnije i Alojzije Gju-rašević, također Dubrovčanin (32).

Od 39 profesora što ih je istočna obala Jadrana dala padovanskom univerzitetu (33) 10 ih je predavalo na medicinskim katedrama (34). Među njima su i imena: Sanctorius de Sanctoriis i Hieronymus Vergerius iz Kopra, Šime Stratiko iz Zadra i Robert Visiani iz Šibenika (35). Nekoji od njih obnosili su i najviše časti i službe na toj dičnoj ustanovi; bili su prosindici, sindici i rektori. Ukupni njihov broj što na ius što na ars bio je 32 (36); na artistskom odjelu na kojem se predavala medicina bilo ih je 12 (37). Zasluge nekih što su ih na tim položajima stekli za sveučilište ovjekovječene su spomen-pločama koje i danas još krasi zidove tog slavnog arhilejeja. Pohvalom i priznanjem jedna od najrječitijih uopće što postoje svakako je ona što je podignuta: »*Illustrissimo Domenico Slatarichio Simonis F. Ragusino equiti aurato, Rectori splendidissimo, qui suo splendore ac vigilantia gradum rectoratus pene dirutum pristino candori restituit, Univers. Philosophor. et Medic. in memoriam beneficii pos. V. Kalenda Augusti anno Domini MDLXXX*«, našem pjesniku Dinku Zlatariću, Dubrovčaninu.

Literatura

- 1 Bazala V.: I resti della medicina Romana nelle odierne regioni croate. Estratto da: »*Pagine di storia della medicina*«, An. XI, N 5, Roma 1967. — 2 Tartalja H.: Tracce della farmacia Romana in Croazia. Atti del II Convegno internazionale di storia della farmacia. Padova — Venezia 7 — 8 — 9 ottobre 1958. Pisa 1958. — 3 Ostojić I.: Benediktinci u Hrvatskoj. Sv. II. Split 1964. — 4 Ibid., p. 432. — 5 Grmek M. D. Salerno i Hrvatska. Liječnički Vjesnik, Zagreb 1953, N. 9—10, p. 259. — 6 Ibid., p. 259. — 7 Reformationes, 1,59 r., Državni arhiv u Dubrovniku. — 8 Ibid., 2,49 v. — 9 Ibid., 13,10 v. — 10 Pavić E.: Flos medicinae, sive Scholae Salernitanæ de conserfanda bona valetudine praecepta metrica auctore de Mediolano recenter interpretatione Illyrica, sive Dalmatica Rytmicæ illustratus. Pestae 1768. — 11 Testamenta. Državni arhiv u Dubrovniku. — 12 Velnić V.: Apotekarsko zakonodavstvo u statutima dalmatinskih gradova. I Kongres farmaceuta FNR Jugoslavije Dubrovnik 8—12. X 1952. Zagreb 1954. — 13 Reformationes. Državni arhiv u Dubrovniku. — 14 Bazala V.: Medicinske veze između obih obala Jadrana. Zagreb 1963. p. 18. — 15 Velnić V.: Tableau chronologique des apothicaires de la pharmacie des Pères Franciscaines à Dubrovnik. Die Vorträge der Hauptversammlung... während des Internationalen Pharmaziegeschichtlichen Kongresses in Dubrovnik vom 26—31. August 1959. Stuttgart 1960. — 16 Monumenta Ragusina: Libri Reformationum, tom V, p. 171, JAZU, Zagreb 1897. — 17 Monumenta Ragusina: Libri Reformationum, tom I, p. 170, JAZU, Zagreb 1879. — 18 Monumenta Ragusina: Libri Reformationum, tom II, p. 270, JAZU, Zagreb 1882. — 19 Monumenta Ragusina: Libri Reformationum, tom IV, p. 96, JAZU, Zagreb 1896. — 20 Bazala V.: op. cit. N. 14, p. 30. — 21 Velnić V.: Prinos naše najstarije ljekare našoj farmaciji. Farmaceutski glasnik, Zagreb 1950, god. VI, broj 4—5. — 22 Velnić V.: Odras razvojnog puta farmacije u Splitu. Farmaceutski glasnik, Zagreb 1961, god. XVII, br. 6. — 23 Velnić V.: »Ljekaroslovlje iliti nauzi sa lječiti raslike nemochi pripisani is sarrbskieh kgnjigha«. Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku. Dubrovnik 1960—1961. — 24 Grmek M. D.: Pregled povijesnog razvoja medicine u Hrvatskoj od pretpovijesnih vremena do XII stoljeća, p. 39. Iz hrvatske medicinske prošlosti. Zagreb 1954. — 25 Matthioli P.: Discorsi nel VI. libro di Discoride Anasabeo, Ansprung 1568. — 26 Tartalja H.: Kratki pregled povijesti farmacije. Zagreb 1952. p. 70. — 27 Sulek B.: Roberto di Visiani. Rad JAZU, Zagreb 1879, knj. L. 196. — 28 Schelenz H.: Geschichte der Pharmazie, Berlin 1904. — 29 Velnić V.: Les secrets du reverend Don Alessio Piemontese. Radovi međun. simpozija održanog prigodom proslave 700. obljetnice spomena lje-

karne u Trogiru. Zagreb 1973. — 30 *Badalić J.*: Inkunabule u narodnoj republici Hrvatskoj. Zagreb 1952. p. 17. — 31 *Grmek M. D.*: Inauguralne dizertacije hrvatskih srpskih i slovenskih liječnika. Starine JAZU, knj. 43, p. 234. — 32 *Ibid.*, p. 234. — 33 *Glesinger L.*: Medicinski fakultet u Padovi i Hrvati. Liječnički Vjesnik, Zagreb 1950, god, LXXII, br. 6—7. — 34 *Ibid.* — 35 *Ibid.* — 36 *Ibid.* — 37 *Ibid.*

INFLUSSI RECIPROCI IN CAMPO MEDICO — FARMACEUTICO SULLE DUE SPONDE DELL' ADRIATICO

Vinko VELNIĆ

Il mare divide e unisce: esso è confine naturale ma anche mezzo di unione. Fra le due sponde dell'Adriatico vi furono sempre vivi contrasti commerciali e culturali. I frutti di questi scambi culturali, che ci interessano in questa sede, si sono rispecchiati anche nella medicina e nelle farmacia dell'una e dell'altra sponda — in modo e grado diverso, si intende, per il fatto che il processo di questi scambi non ebbe moto uniforme. Infatti esso seguiva la legge della diffusione — dall'alto in basso. Nel nostro caso dalla sponda occidentale verso quella orientale poiché la terra italiana, attraverso Monte Cassino, Salerno e le sue università, rimase per secoli — anche dopo la caduta dell'impero romano d'occidente e della sua cultura, e di conseguenza anche della medicina e farmacia, ai tempi de Medioevo, dell'Umanesimo e del Rinascimento — culla centro, focolare della medicina e della farmacia dei tempi che seguriono l'antichità.

La specifica situazione politica della città della sponda orientale — della quali si tratta qui in sostanza, perché, salvo poche eccezioni, esse furono quelle che accettarono le rispettive novità per poi propagarle nel retroterra — fu assai idonea per l'accettazione dei nuovi indirizzi culturali che si andavano sviluppando sulla sponda occidentale a questa città, anche dopo la caduta dell'impero romano d'Occidente e della sua cultura dunque anche della medicina e della farmacia, e fino all'inizio del secolo XIX, furono sotto l'esclusivo influsso culturale della sponda occidentale, non soltanto ai tempi della dipendenza politica (della Serenissima) ma anche durante la temporale o continua indipendenza (Ragusa).

I relitti della cultura sanitaria risalente ai tempi quando tutte e due le sponde furono parte integrante dello stesso impero, degli ultimi sei secoli dell'impero romano, sono numerosi sulla sponda orientale e noti anche nel mondo scientifico straniero, specialmente in quello italiano.

La sponda orientale segue di pari passo lo sviluppo della medicina e della farmacia della sponda occidentale anche nei tempi che fecero seguito all'antichità. Tutti i rispettivi fattori occidentali nella sostanza e nell'organizzazione, sono presenti anche sulla sponda orientale. Per esser più precisi vi sono presenti la medicina dei monasteri, Salerno, la medicina e la farmacia di Bologna, Padova e Pavia e degli altri centri universitari con la propria materia medica, con la tecnologia e i dispensatorii, con i ricettari e le pharmacopee, nonché con tutta la rispettiva letteratura medica e farmaceutica e con i rispettivi rappresentanti.

La troviamo tale nei documenti della fine del secolo XIII — i primi che ci siano pervenuti. Tale la troviamo anche in seguito perché le città dalmate, fino a Napoleone, non ebbero facoltà di medicina. I medici physici e ciruici, gli herbarii, gli aromatarii e gli spetiales venivano prestar servizio della sponda occidentale. Se oribndi in oriente frequentavano le università occidentali. Sulla sponda orientale non ci furono tippografie e perciò i medici e i farmacisti portavano seco dispensatorii e manueili delle città, nelle quali avevano studiato. La medicina e la farmacia, come ce lo comprova la letteratura medica e farmaceutica, furono dunque in quanto al contenuto, alla materia medica e alla sua applicazione, alla struttura legislativa e organizzativa, complemente identiche a quelle della sponda occidentale dell'Adriatico.

Ma a onor del vero bisogna affermare che la sponda orientale non rimase del tutto debitrice: ché anc'je essa diede il proprio contributo alla medicina e alal farmacia dell' ocidente.

Già Plinio informa che la materia medica della medicina antica era arricchita con piante della sponda orientale. La medicina dei tempi che seguirono l'antichità venne arricchita con persone che diedero il proprio contributo per il suo spiluppo.

Fra i traduttori delle opere mediche arabe, in tutte le storie di medicina e farmacia viene ricordato anche Girolamo il Dalmata. Da non scordere lo scrittore di rimomate opere mediche, il Raguseo Baglivi. Probabilmente un Raguseo fu l'autore d'un best-seller di letteratura farmaceutica a suo tempo, — Libri dei secreti di don Alessio Piemontese. Ci diede anche editori di opere classiche mediche: fra i primi tippografi a Venezia troviamo il Paltašić, il Dobričević, Grgur Dalmatin e altri — tutti gente della sponda orientale. Ma forse queste sponde restituirono largamente alle fonti, delle quali attinsero: Bologna e Padova. Nel corpo insegnante di quelle gloriose università spicca un bel numero di persone proveninte della sponda orientale. Non piccolo il numero di quelli che furono rettori, sindaci e prosindaci.

